

Cultura · Spiritualitas · Educatio

RENATA JASNOS, ANDRZEJ MROZEK

**BIBLIJNE DYSKURSY TOŻSAMOŚCIOWE
W CZASACH STAROŻYTNYCH
I WSPÓŁCZEŚNIE – PERSPEKTYWA
KULTUROWA I EDUKACYJNA**

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2019

Recenzenci:

Ks. prof. dr hab. Krzysztof Bardski, UKSW
Prof. dr hab. Marta Kudelska, UJ

Redakcja:

Katarzyna Stokłosa

Projekt graficzny serii oraz layout:

PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Skład i łamanie:

Beata Duś-Sławińska

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2019

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

ISBN: 978-83-7614-407-8

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl

Dystrybucja: WYDAWNICTWO WAM

Dział handlowy: tel. 12 62 93 254–255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia wysyłkowa: tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

Renata Jasnos

Wprowadzenie – dyskursy biblijne w procesach kształtowania tożsamości 7

Część I

Renata Jasnos

Polski dyskurs antyuchodźczy jako współczesna aktualizacja Jonaszowego sporu o miłosierdzie Boga i wrogów ojczyzny – perspektywa kulturowa i edukacyjna 15

Część II

Andrzej Mrozek

Dyskurs historiograficzny w Opowieści o dwóch królestwach (1 Krl 12 – 2 Krl 17) 79

Zakończenie 147

Wykaz skrótów 149

Bibliografia 151

Indeks rzeczowy 167

Noty o Autorach 169

Summary 171

TABLE OF CONTENTS

Renata Jasnos

<i>Introduction – biblical discourses in the processes of shaping the identity</i>	7
--	---

Part I

Renata Jasnos

<i>Polish anti-refugee discourse as a contemporary update of Jonah's dispute on the mercy of God and enemies of the homeland – cultural and educational perspective</i>	15
---	----

Part II

Andrzej Mrozek

<i>Historiographical discourse in the Story about Two Kingdoms (1 Kgs 12 – 2 Kgs 17)</i>	79
--	----

Conclusion	147
------------------	-----

List of shortcuts	149
-------------------------	-----

Bibliography	151
--------------------	-----

Subject index	167
---------------------	-----

About the Authors	169
-------------------------	-----

Summary	171
---------------	-----

WPROWADZENIE – Dyskursy biblijne w procesach kształtowania tożsamości

Monografia ta, podejmująca temat dyskursów biblijnych, stanowi drugi etap analiz podjętych w ramach monografii zatytułowanej *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*¹. W pierwszej pracy analizie poddano różne księgi i teksty biblijne, natomiast w niniejszej publikacji zawarto dwa opracowania podejmujące nowe wyzwania analizy dyskursywnej. Jedno stanowi dyskursywna analiza zastosowana do całego bloku narracji o charakterze historycznym, drugie opiera się na przekonaniu, że mające uniwersalny, ponadczasowy charakter dyskursy biblijne posiadają swoje współczesne kontynuacje. Ich analiza staje się aktualizującym komentarzem do tekstu biblijnego.

Dyskursy w Biblii i procesy kształtowania tożsamości

Dyskursy biblijne stanowią literacki fenomen będący świadectwem i owocem dwóch procesów, które zachodziły we wspólnocie wierzących stojącej u podstaw kształtującego się stopniowo zbioru ksiąg biblijnych. Po pierwsze jest to proces pisarski wpisany w pisarską kulturę starożytnego Bliskiego Wschodu. Ponieważ został on już przedstawiony w innych

Dyskursy biblijne stanowią literacki fenomen będący świadectwem i owocem dwóch procesów, które zachodziły we wspólnocie wierzących stojącej u podstaw kształtującego się stopniowo zbioru ksiąg biblijnych

¹ R. JASNOS, M. BARANIAK, A. MROZEK, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (Cultura – Spiritualitas – Educatio 2), Kraków 2018.

Świadectwem i zarazem owocem procesów rozwoju tradycji i kształtowania tożsamości określonej wspólnoty są dyskursy zawarte w tekstach biblijnych

publikacjach², stąd w tym miejscu przypomnę jedynie najważniejsze jego cechy. Kształtowanie literackich przekazów na terenie starożytnego Bliskiego Wschodu polegało na pracach kontynuowanych przez kilka pokoleń odpowied-

nio przygotowanych do tego pisarzy. To sprawiało, że powstające w ten sposób opracowanie jest wyrazem nie tyle kompletnej (skończonej) wizji, interpretacji przedstawianych treści, wydarzeń, rzeczy, dziejów – co charakteryzuje prace autorstwa jednej osoby – ile świadectwem narastającej tradycji i prowadzonych w ramach jej rozwoju dyskursów. Ten drugi proces dotyczy różnych wymiarów życia wspólnoty wierzących (społecznego, politycznego, kulturowego, w tym religijnego) i kształtowania tożsamości zbiorowej. Świadectwem i zarazem owocem procesów rozwoju tradycji i kształtowania tożsamości określonej wspólnoty są dyskursy zawarte w tekstach biblijnych.

Biblia bowiem jest zbiorem tekstów – dokumentów literackich, zwanych dzisiaj „księgami” – których proces kształtowania ściśle wiąże się ze wspólnotą religijną Izraelitów, Żydów, chrześcijan. Nie są to teksty przypadkowo zebrane, ale przeciwnie, opracowywane (i łączone w zbiory otrzymujące ramy redakcyjne) w społeczności wierzących, kształtowanej przez teologiczną koncepcję ludu Bożego, wspólnoty, która zwłaszcza w czasach Starego Testamentu wyróżniała się etnicznie, kulturowo i religijnie. Procesy owego wyróżniania się, samoidentyfikacji pozostawiły ślady w Biblii.

Dyskursy biblijne są świadectwem tych procesów. Poprzez dyskursywne praktyki dokonywało się kształtowanie i przekształcanie różnych aspektów tożsamości grupy, poszukiwanie identyfikacji, która uruchamia procesy odróżniania, samookreślenia, poszukiwania własnego miana, wyróżniających symboli, ale także interpretacji własnych dziejów i podtrzymywania pamięci o nich³. W niniejszej publikacji kwestia interpretacji dziejów została podjęta w odniesieniu do Ksiąg Królewskich.

² Zob. R. JASNOS, *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2011, s. 337–376; R. JASNOS, *The consequences of early literacy for the discursive transmission in the Old Testament*, „Dialogue and Universalism” 2013, no. 1(23), s. 91–103; R. JASNOS, *Kształtowanie przekazu biblijnego w kulturze wczesnej piśmienności*, w: *Wiera i jej przekaz w Piśmie Świętym (Z badań nad Biblią 18)*, red. R. BOGACZ, Kraków 2014, s. 87–99; R. JASNOS, *Mojżesz, Gilgamesz i rozwój pisarskich kompozycji*, w: *Gloriam praecedat humilitas (Prz 15,33). Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Antoniego Troniny w 70. rocznicę urodzin*, red. M. SZMAJDIŃSKI, Częstochowa 2015, s. 237–255.

³ Więcej na ten temat zob. R. JASNOS, „Przypomnij sobie dawne czasy, rozważ dzieje wielu pokoleń” (Pwt 32,7). *Deuteronomium księgą historycznej pamięci Izraela*, w: *Pamięć – kultura – edukacja*, red. A.P. BIEŚ, M. CHROST, B. TOPIJ-STEMPIŃSKA, Kraków 2011, s. 27–43.

METODOLOGICZNE PODSTAWY BADANIA DYSKURSÓW BIBLIJNYCH⁴

Charakter dyskursywny tekstu biblijnego domaga się adekwatnej metody badawczej. W ramach analiz dyskursywnych istnieje pewien zasób różnych metod i technik związanych z różnymi orientacjami badawczymi⁵. Analiza dyskursu traktowana jest jako „zbiór określonych metod, technik i procedur badawczych, które mogą być dowolnie dobierane dla rozwiązania specyficznych problemów badawczych”⁶. Nie ma jednej metodologii w ramach analizy dyskursu. Wieloaspektowość prowadzonych analiz sprawia, że niektórzy stosują określenie w liczbie mnogiej – analizy dyskursu⁷.

W analizie dyskursów najczęściej stosuje się podstawowe rozróżnienie na dwa zasadnicze podejścia metodologiczne: pierwsze – tekstualne, lingwistyczne oraz drugie – społeczno-kulturowe⁸. W niniejszej monografii wykorzystane zostały elementy obydwu podejść.

Prezentująca pierwsze z wyróżnionych podejść semiotyczna analiza dyskursu skupia się na szeroko rozumianym tekście. Zgodnie z roboczym ujęciem Macieja Czerwińskiego, który prezentuje semiotyczną analizę dyskursu, „dyskurs to język w ujęciu społecznym; twór i produkt zdeterminowany przez sytuację historyczną, kulturową i społeczno-polityczną. Jego struktura i sens są skutkiem oddziaływania użytkowników języka, zanurzonych w rzeczywistości kulturowej

W analizie dyskursów najczęściej stosuje się podstawowe rozróżnienie na dwa zasadnicze podejścia metodologiczne: pierwsze – tekstualne, lingwistyczne oraz drugie – społeczno-kulturowe. W niniejszej monografii wykorzystane zostały elementy obydwu podejść

⁴ Punkt dotyczący podstaw metodologicznych został zaczerpnięty z pierwszej monografii poświęconej analizie dyskursów biblijnych: R. JASNOS, *Wprowadzenie – dyskursy biblijne i ich analiza*, w: R. JASNOS, M. BARANIAK, A. MROZEK, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (*Cultura – Spiritualitas – Educatio* 2), Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 7–16.

⁵ A. SYNOWIEC, *W stronę analizy tekstu – wprowadzenie do teorii dyskursu*, „ZN Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie” 2013, z. 65(1897), s. 394. H. OSTROWICKA wśród teoretyczno-metodologicznych podejść wyróżnia m.in. „analizę konwersacyjną, interakcyjną socjolingwistykę, krytyczną analizę dyskursu, psychologię dyskursywną, pragmatykę, teorię aktów mowy, lingwistykę korpusową i systemowo-funkcjonalną, teorię akomodacji komunikacji, semiotykę, proksemikę i różne rodzaje analizy retorycznej, stylistycznej, semantycznej i narracyjnej”; H. OSTROWICKA, *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych – w poszukiwaniu osobliwości pedagogicznie zorientowanej analizy dyskursu*, „Forum Oświatowe” 2014, 2(52), s. 51.

⁶ H. OSTROWICKA, *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych*, dz. cyt., s. 51.

⁷ Tamże, s. 52.

⁸ Podejście lingwistyczne rozwinęło się na bazie tekstualnego; por. tamże.

Zgodnie z roboczym ujęciem Macieja Czerwińskiego, który prezentuje semiotyczną analizę dyskursu, „dyskurs to język w ujęciu społecznym; twór i produkt zdeterminowany przez sytuację historyczną, kulturową i społeczno-polityczną. Jego struktura i sens są skutkiem oddziaływania użytkowników języka, zanurzonych w rzeczywistości kulturowej i społecznej”

i społecznej”. Tak rozumiany dyskurs analizowany jest jako komunikat powstały w określonym kontekście. Jak wyjaśnia M. Czerwiński, „w tym ujęciu zasadnicza jest zatem analiza sposobu, w jaki komunikat (parole) wynika z okoliczności pozajęzykowych i jak sam na nie wpływa. To z kolei umożliwia namysł nad rolą nadawcy i odbiorcy w kształtowaniu rzeczywistości pozajęzykowej”⁹.

Podjęcie semiotyczne w przypadku analizy tekstu biblijnego jako dyskursu będzie zatem kluczowe. Osiągnięcia biblijnej metody historyczno-krytycznej, takie jak krytyka tekstu, krytyczna analiza formy, analiza literacka (także gatunkowych i strukturalnych oraz retorycznych właściwości tekstu), analiza historii procesu redakcji ze szczególnym uwzględnieniem społeczno-kulturowego i historycznego osadzenia „redaktora” i adresatów, w dużej mierze korespondują z założeniami analizy semiotycznej dyskursu.

Bibliści duże znaczenie przykładają do badania kontekstów. Wynika to przede wszystkim z trudności, jakie przysparza badaczom Biblia jako tekst starożytny, usytuowany w innej rzeczywistości historycznej, kulturowo-społecznej i piśmiennej. Analiza tekstów biblijnych wymaga badania kontekstu: zarówno uwarunkowań historycznych, społecznych i kulturowych samego tekstu i stojących za nim pisarzy, jak i uwarunkowań historycznych (pierwszych) adresatów. Ponadto bibliści biorą pod uwagę również kontekst literacki oraz wynikające z niego relacje intertekstualne analizowanych tekstów z innymi tekstami biblijnymi, okołobiblijnymi oraz innymi literackimi tekstami starożytnego Bliskiego Wschodu.

Obok podejścia semiotycznego również krytyczna analiza dyskursu – zwłaszcza rozumianego jako „kategoria modelująca, nadająca znaczenie fragmentom rzeczywistości społecznej czy kształtująca tożsamość podmiotów i przedmiotów”¹⁰ – może stanowić ważne odniesienie i wsparcie dla analiz

⁹ M. CZERWIŃSKI, *Semiotyczna analiza dyskursu*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, Kraków 2016, s. 43.

¹⁰ B. CIESEK, *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej. Wartości, postawy, strategie. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Bożeny Witosz*, Katowice 2015, s. 16, <<http://www.sbc.org.pl/Content/169572/doktorat3576.pdf>> (dostęp: 11.01.2018); por. N. FAIRCLOUGH, *Critical discourse analysis*, London 1995; B. WITOSZ, *Od kategorii stylu funkcjonalnego do wieloaspektowych badań dyskursu*, w: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wzize i rewizje*, red. D. ULICKA, W. BOLECKI, Warszawa 2012, s. 323–339.

i interpretacji wybranych tekstów (dyskursów) biblijnych, także w odniesieniu do współczesnej rzeczywistości. Charakteryzując krytyczną analizę dyskursu, Violetta Kopińska podkreśla nawet, że jest ona zorientowana na interdyscyplinarny dialog¹¹. Na dialogu tym może skorzystać również biblistyka. Krytyczna analiza dyskursu nadal obejmuje bowiem „element szczegółowej analizy tekstu”¹², ale jednocześnie na plan pierwszy wysuwa się poznawcza i komunikacyjna funkcja języka, a także „uwikłanie w sieć odniesień do myślenia (poznania), społeczeństwa czy kultury”¹³.

Charakteryzując krytyczną analizę dyskursu, Violetta Kopińska podkreśla nawet, że jest ona zorientowana na interdyscyplinarny dialog. Na dialogu tym może skorzystać również biblistyka

DYSKURSY BIBLIJNE AKTUALNE I AKTUALIZOWANE DZISIAJ

Badając procesy zachodzące podczas skrypturyzacji przekazów ustnych, Jack Goody zwrócił uwagę na uniwersalizację przesłania wyrażonego w tekście, wynikającą z oderwania od jednorazowego kontekstu. Zapis nadaje przekazowi nowe życie i sytuuje go w nowej przestrzeni. „Dekontekstualizacja, jaka następuje poprzez spisanie, które odrywa słowo od konkretnego miejsca, czasu i bezpośredniego adresata, nadaje temu słowu wymiar ponadczasowy”¹⁴. Przekaz nie jest skierowany już tylko do aktualnej grupy adresata, ale otwiera się na szersze grono odbiorców, a także na trwanie w czasie.

Dyskursy biblijne, choć kształtowane w określonych okolicznościach, niezadko podejmowały ponadczasowe problemy społeczne, kulturowe czy religijne. Zapis jeszcze mocniej podkreślał tę ponadczasowość i uniwersalizm. Ich przykłady są w Biblii liczne. Księga Hioba podejmuje i przeprowadza dyskusję problemu dotyczącego cierpienia „sprawiedliwego”. Księga Jonasza, często błędnie interpretowana, nie podejmuje tematu zbuntowanego czy lękliwego proroka,

¹¹ Sama krytyczna analiza dyskursu nie jest metodą badawczą, ale grupą podejść, jak píše Violetta Kopińska. Por. V. KOPIŃSKA, *Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie*, „Rocznik Andragogiczny” 2016(23), s. 313, 319.

¹² N. FAIRCLOUGH, A. DUSZAK, *Wstęp: Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Kraków 2008, s. 18.

¹³ B. CIESEK, *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej*, dz. cyt., s. 6.

¹⁴ R. JASNOS, *Jeremiasz, świadek Słowa i Pisma. Teologia między kulturą oralną i piśmienną*, w: „*Jak śmierć potężna jest miłość*”. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Juliana Warzechy SAC (1944–2009), red. W. CHROSTOWSKI, Ząbki 2009, s. 152; por. J. GOODY, *Logika pisma a organizacja społeczeństwa* (Communicare. Historia i kultura), Warszawa 2006, s. 72–73.

ale problem relacji społeczności żydowskiej do obcych, zwłaszcza postrzeganych jako zagrożenie „narodowe”. Właśnie ta księga była przedmiotem szczegółowej analizy dyskursywnej w przywołanej już monografii¹⁵. Obecna publikacja podejmuje ponownie biblijny dyskurs, tym razem jednak z innej perspektywy. Starożytny dyskurs dotyczący stosunku wspólnoty „narodowo”-religijnej do obcych i wrogów stał się tym razem punktem odniesienia i pryzmatem, a nawet kanwą czy matrycą, która pozwala zobaczyć w całej rozpiętości różne aspekty społeczne, religijne czy „narodowe” współczesnego polskiego sporu o uchodźców.

Pierwsza część publikacji zawiera próbę analizy polskiego dyskursu anty-uchodźczego w świetle Księgi Jonasza, odczytanego jako współczesna aktualizacja Jonaszowego sporu z Bogiem. Druga część monografii prezentuje analizy dyskursu historiograficznego, zawartego w Księgach Królewskich, bazującego głównie na specyficznej koncepcji władzy oraz czasu.

¹⁵ R. JASNOS, *Księga Jonasza jako dyskurs o miłosierdziu Boga i wrogach ojczyzny – analiza tekstu w perspektywie kulturowo-edukacyjnej*, w: R. JASNOS, M. BARANIAK, A. MROZEK, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*, dz. cyt., s. 19–44.

BIBLIOGRAFIA

A. TEORETYCZNE PODSTAWY ANALIZY DYSKURSU

- ALTER R., *The Art of Biblical Narrative*, Basic Books, New York 1981.
- CZACHUR W., *Dyskursywny obraz świata*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, z. 4.
- CZERWIŃSKI M., *Semiotyczna analiza dyskursu*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, TAiWPN Universitas, Kraków 2016.
- CZYŻEWSKI M., *Analiza ramowa, czyli „co tu się dzieje”, wprowadzenie do: E. Goffman, Analiza ramowa*, Nomos, Kraków 2010.
- CZYŻEWSKI M., OTROCKI M., PIEKOT T. (red.), *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych* (Biblioteka dyskursu publicznego. Kultura – retoryka – demokracja), Wyd. Akademickie Sedno, Warszawa 2017.
- DUSZAK A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, PWN, Warszawa 1998.
- FAIRCLOUGH N., *Critical discourse analysis*, Longman, London 1995.
- FAIRCLOUGH N., DUSZAK A., *Wstęp: Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Universitas, Kraków 2008.
- FRANCZAK K., *Analiza ramowania*, w: *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych* (Biblioteka dyskursu publicznego. Kultura – retoryka – demokracja), red. M. CZYŻEWSKI, M. OTROCKI, T. PIEKOT, Wyd. Akademickie Sedno, Warszawa 2017.
- JASNOS R., *Kształtowanie przekazu biblijnego w kulturze wczesnej piśmienności*, w: *Wiera i jej przekaz w Piśmie Świętym (Z badań nad Biblią 18)*, red. R. BOGACZ, Wydawnictwo i-Press, Kraków 2014.
- JASNOS R., *Mojżesz, Gilgamesz i rozwój pisarskich kompozycji*, w: *Gloriam praecedat humilitas (Prz 15,33). Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Antoniego Troniny w 70. rocznicę urodzin*, red. M. SZMAJDZIŃSKI, Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, Częstochowa 2015.
- JASNOS R., *The consequences of early literacy for the discursive transmission in the Old Testament*, „Dialogue and Universalism” 2013, no. 1(23).

- JASNOS R., *Wprowadzenie – dyskursy biblijne i ich analiza*, w: R. JASNOS, M. BARANIAK, A. MROZEK, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (Cultura – Spiritualitas – Educatio 2), WN AIK, Kraków 2018.
- KOPIŃSKA V., *Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie*, „Rocznik Andragogiczny” 2016(23).
- KRÓL M., KRUPIŃSKI G., SUŁEK H., *Praktyczny słownik terminów literackich*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2003.
- OSTROWICKA H., *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych – w poszukiwaniu osobliwości pedagogicznie zorientowanej analizy dyskursu*, „Forum Oświatowe” 2014, nr 2(52).
- SYNOWIEC A., *W stronę analizy tekstu – wprowadzenie do teorii dyskursu*, „ZN Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie” 2013, z. 65(1897).
- WASIŁEWSKI K., *Framing i analiza ramowa – stan badań we współczesnym medioznawstwie. Przegląd stanowisk badawczych*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2018, nr 1.
- WITOSZ B., *Kategoria dyskursu w polonistycznej edukacji akademickiej*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, Universitas, Kraków 2016.
- WITOSZ B., *Od kategorii stylu funkcjonalnego do wieloaspektowych badań dyskursu*, w: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*, red. D. ULICKA, W. BOŁECKI, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.
- WODAK R., *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Universitas, Kraków 2008.

B. POLSKI DYSKURS O UCHODŹCACH JAKO AKTUALIZACJA DYSKURSU Z KSIĘGI JONASZA

W bibliografii nie zostały zawarte bardzo liczne nieautorskie materiały, głównie informacyjne, zaczerpnięte z portali i stron internetowych. Ich szczegółowy opis znajduje się w przypisach.

- AMBROZIAK A., *Prawie połowa Polaków i Polek odmawia człowieczeństwa uchodźcom. Nowy sondaż postaw*, Ośrodek Kontroli Obywatelskiej „oko.press” 24.06.2017, <<https://oko.press/prawie-polowa-polakow-polek-odmawia-czlowieczestwa-uchodzcom-nowy-sondaz-postaw-wobec-uchodzcow/>> (dostęp: 12.12.2017).
- ANGUTEK D., *Wielokulturowość w Polsce. Nowe wyzwania dla antropologii kulturowej i etnologii*, „Filo-Sofija” 2017, nr 36/1.
- BAIANOVA S., *Kryzys uchodźczy w polskich mediach: niechęć, lęk i wiktymizacja*, „European Journalism Observatory” 21.08.2017, <<https://plejo-online.eu/etyka-dziennikarska/kryzys-uchodzczy-w-polskich-mediach-niechec-lek-wiktymizacja>> (dostęp: 2.02.2018).

- BARTKIEWICZ A., *Jak nie usłyszeć krzyku uchodźców*, „Rzeczpospolita – Opinie” 20.05.2017, <<http://www.rp.pl/Opinie/170529960-Bartkiewicz-Jak-nie-uslyszec-krzyku-uchodzcow.html>> (dostęp: 2.02.2018).
- BAUMAN Z., *Dobrodziejstwa i pułapki tożsamości*, „Horyzonty Wychowania” 2003, 2(4).
- BIAŁEK K. (red.), *Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*, Ośrodek Rozwoju Edukacji ORE, Warszawa 2015.
- BILEWICZ M., *Kryzys uchodźczy jako kryzys postaw*, „Nauka online. Portal magazynu PAN Academia” 2015, <<http://www.naukaonline.pl/serwis/item/2476-kryzys-uchodzczy-jako-kryzys-postaw>> (dostęp: 17.02.2017).
- BONIECKI A., *Modlitewny kordon*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 41, <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/modlitewny-kordon-150178>> (dostęp: 12.03.2018).
- BRIKS P., *Księga Jonasza jako element dyskusji nad założeniami reformy Państwa Izrael-skiego w okresie perskim*, „Scripta Biblica et Orientalia” 2009, nr 1.
- BURSZTA W., *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacionalizmem w tle*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 2013.
- CBOS, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców. Komunikat z badań*, nr 24/2016, Warszawa 2016.
- CENTRUM BADAŃ NAD UPRZEDZENIAMI, *VII Seminarium Tajfelowskie*, <<http://cbu.psychologia.pl/pl/wydarzenia/seminarium-tajfelowskie/vii-seminarium-tajfelowskie-warszawa-23-06-2017>> (dostęp: 12.12.2017).
- CHODUBSKI A., „Swoi” i „obcy” w rzeczywistości mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. IV: *Swoi i obcy*, red. M. KOSMAN, UAM, Poznań 2005.
- CHRZCZONOWICZ M., „Najlepiej odesłać ich z powrotem do Libii”, czyli mity o uchodźcach. *Lekarze bez Granic je obalają*, Ośrodek Kontroli Obywatelskiej „oko.press” 25.04.2017, <<https://oko.press/najlepiej-odeslac-powrotem-libii-czyli-mity-o-uchodzcach-lekarze-bez-granic-je-obalaja/>> (dostęp: 12.12.2017).
- CIESEK B., *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej. Wartości, postawy, strategie. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Bożeny Witosz*, Katowice 2015, <<http://www.sbc.org.pl/Content/169572/doktorat3576.pdf>> (dostęp: 11.01.2018).
- DOCTORS WITHOUT BORDERS, *11 Things you thought you knew about Europe's „migration crisis”*, <<http://europe.msfg.org.uk/>> (dostęp: 7.02.2017).
- DOLIŃSKI D., *Techniki wpływu społecznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005.
- DOWNS D.J., *The Specter of Exile in the Story of Jonah*, „Biblical Theology” 2009, vol. 31.
- DUDEK A.J., *Alina Czyżewska: Boicie się tych strasznych uchodźców? To patrzcie na mnie, bo ja się nie boję*, „Wyborcza.pl” 7.09.2017, <<http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,115167,22335302,alina-czyzewska-boicie-sie-tych-strasznych-uchodzcow-to-patrzcie.html?disableRedirects=true>> (dostęp: 4.02.2018).
- GDULA M., DĘBSKA K., TREPKA K., *Dobra zmiana w Miastku. Neoautorytaryzm w polskiej polityce z perspektywy małego miasta. Raport*, Warszawa 2017.
- GRZYMAŁA-KAŻŁOWSKA A., *Konstruowanie „innego”. Wizerunki imigrantów w Polsce*, WUW, Warszawa 2008.

- JASNOS R., *Księga Jonasza jako dyskurs o miłosierdziu Boga i wrogach ojczyzny – analiza tekstu w perspektywie kulturowo-edukacyjnej*, w: R. JASNOS, M. BARANIAK, A. MROZEK, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (Cultura – Spiritualitas – Educatio 2), WN AIK, Kraków 2018.
- JASNOS R., *Moral Dilemmas in Biblical Literature as an Example of Educational Discourse*, w: *Moral Upbringing through the Arts and Literature*, red. P. KAŹMIERCZAK, J. RZEGOCKA, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2018.
- JASNOS R., BARANIAK M., MROZEK A., *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (Cultura – Spiritualitas – Educatio 2), WN AIK, Kraków 2018.
- KAPELA J., *Wiadomości TVP znowu strzelały do muzulmanów*, „KrytykaPolityczna.pl” 4.02.2017, <<http://krytykapolityczna.pl/felietony/jas-kapela/wiadomosci-tvp-zamach/>> (dostęp: 12.02.2018).
- KLAUZIŃSKI S., *W Polsce poziom ksenofobii nie był tak wysoki od 1968 r.*, „Newsweek” 10.11.2017, <<http://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/marsz-niepodleglosci-mowa-nienawisci-jak-przeklada-sie-na-nacjonalizm-artykuly,418802,1.html>> (dostęp: 12.02.2018).
- KOCISZEWSKA J.M., *Kościół dla uchodźców*, „wiara.pl” 15.01.2018, <<http://kosciol.wiara.pl/doc/4456013.Kosciol-dla-uchodzcow>> (dostęp: 30.01.2018).
- KOŚMIŃSKI P., *Papież Franciszek o uchodźcach: Grzechem jest pozwolić naszym łękom podsycać wrogość*, „Wyborcza.pl” 14.01.2018, <<http://wyborcza.pl/7,75399,22898795,papiez-franciszek-o-uchodzcach-grzechem-jest-pozwolic-naszym.html>> (dostęp: 12.03.2018).
- KRZYŻANOWSKI M., *Konstrukcja tożsamości narodowych i europejskich w polskim dyskursie politycznym po roku 1989: analiza dyskursywno-polityczna*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Universitas, Kraków 2008.
- LEWANDOWSKI W., *Zmiana perspektywy*, „wiara.pl” 11.01.2018, <<http://info.wiara.pl/doc/4447120.Zmiana-perspektywy>> (dostęp: 30.01.2018).
- LIMBURG J., *Jonah: A Commentary* (Old Testament Library), SCM Press, London 1993.
- MAKOWSKI J., *Prymas Wojciech Polak udzielił wywiadu. Gdyby prawica mogła, spaliliby go na stosie*, „Newsweek – Opinie” 19.10.2017, <<http://www.newsweek.pl/opinie/prymas-wojciech-polak-udzieli-wywiadu-o-uchodzcach-fala-hejtu,artykuly,417652,1.html>> (dostęp: 4.01.2018).
- MALINOWSKI P., *Ryfiński o imigrantach: Bydło z Afryki i Azji*, „Rzeczpospolita” 8.09.2015, <<http://www.rp.pl/Uchodzcy/309079742-Ryfinski-o-imigrantach-Bydlo-z-Afryki-i-Azji.html>> (dostęp: 2.04.2018).
- NOSOWSKI Z., *Homilia jako narzędzie podziału*, „wiesz.com” 19.03.2018, <<http://wiesz.com.pl/2018/03/19/homilia-jako-narzedzie-podzialu/>> (dostęp: 25.03.2018).
- NOWAK P., *Swoi i obcy w językowym obrazie świata*, Wyd. UMCS, Lublin 2002.
- NOWICKI T., *Witajcie w piekle zbłąkane owieczki*, „Le Monde diplomatique” (edycja polska) 2016, nr 6/124. Por. „Trójmiasto Info-migrator” 26.06.2016, <<http://www.trojmiasto.info-migrator.pl/>> (dostęp: 15.03.2018).

- Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 51. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2018 roku. Migranci i uchodźcy: mężczyźni i kobiety w poszukiwaniu pokoju, <https://w2.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20171113_messaggio-51giornatamondiale-pace2018.pdf> (dostęp: 12.02.2018).
- Orędzie Papieża Franciszka na 104. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy, „Episkopat.pl” 12.01.2018, <<http://episkopat.pl/oredzie-papieza-franciszka-na-swiatowy-dzien-migranta-i-uchodzcy-2/>> (dostęp: 4.04.2018).
- OSĘKA P., Język, którym posługują się „Wiadomości”, kiedyś prowadził do ludobójstw, „Newsweek” 14.06.2017, <<http://www.newsweek.pl/opinie/skandaliczny-material-o-uchodzcach-w-wiadomosciach-tvp,artykuly,411753,1.html>> (dostęp: 12.02.2018).
- PANKOWSKI R., Wielu Polaków zapadło na chorobę nienawiści, Wiadomo.co 27.06.2017, <<https://wiadomo.co/prof-rafal-pankowski-wielu-polakow-zapadlo-na-chorobe-nienawisci/>> (dostęp: 12.12.2017).
- PILCH T., Historyczne korzenie i współczesna konieczność tolerancji, w: *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, red. D. ŁALAK, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.
- PLĄTEK M., Gdyby Józef uchodźca z Jezusem dzieciątkiem zapukał do Polski bram? Żyd ze Wschodu, z obcej kultury i innej wiary, „Wyborcza.pl” 18.01.2018, <<http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,127763,22868851,szopka.html>> (dostęp: 14.02.2018).
- POLAK abp W., STRZELCZYK B., Kościół nie miesza się do polityki [wywiad], „Tygodnik Powszechny” 17.10.2017, <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-nie-miesza-sie-do-polityki-150403>> (dostęp: 4.04.2018).
- Prymas Polak: „Ci, którzy podsycają strach przed migrantami, sieją przemoc”, „wPolityce.pl” 1.01.2018, <<https://wpolityce.pl/polityka/374373-prymas-polak-ci-ktorzy-podsycaja-strach-przed-migrantami-sieja-przemoc>> (dostęp: 23.02.2018).
- REGIEWICZ A., Cywilizacja strachu, czyli Nowe Średniowiecze, w: *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze* (Humanitas. Studia kulturoznawcze), red. B. BODZIOCH-BRYŁA, L. DORAK-WOJAKOWSKA, Akademia Ignatianum w Krakowie, Kraków 2017.
- ROKITA J., Strach i polityka, w: *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze* (Humanitas. Studia kulturoznawcze), red. B. BODZIOCH-BRYŁA, L. DORAK-WOJAKOWSKA, Akademia Ignatianum w Krakowie, Kraków 2017.
- SADOWSKI A., Wielokulturowość jako czynnik zrównoważonego i inteligentnego rozwoju Polski, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2016, nr 4(82).
- SASSON J.M., *Jonah. A New Translation with Introduction, Commentary, and Interpretation* (The Anchor Bible 24B), Doubleday, New York – London – Toronto 1990.
- SHELLENBERG A., *An Anti-Prophet among the Prophets? On the Relationship of Jonah to Prophecy*, „Journal for the Study of the Old Testament” 2015, 39/3.
- SKARŻYŃSKI S., „Molestowanie, pobicia, szykany” i... brak dowodów. Dziwny reportaż TVP o islamskim horrorze Polaków w Wielkiej Brytanii, „Wyborcza.pl” 7.08.2017, <<http://wyborcza.pl/osiemdziewiec/7,159012,22339615,molestowanie-pobicia-szykany-i-brak-dowodow-dziwny-reportaz.html?disableRedirects=true>> (dostęp: 2.12.2017).

- SMITH A., *Kulturowe podstawy narodów* (Seria Kultura), WUJ, Kraków 2009 (oryg. 1988).
- SMOROŃ P., *Abp Gądecki: W kwestii uchodźców punktem odniesienia musi być człowiek*, „wiara.pl” 25.12.2017, <<http://info.wiara.pl/doc/4396140.Abp-Gadecki-W-kwestii-uchodzcow-punktem-odniesienia-musi-byc>> (dostęp: 30.01.2018).
- SOJDA A., *Nawet sto ataków na obcokrajowców dziennie – tak w Polsce kwitnie ksenofobia*, „Polityka – Społeczeństwo” 29.06.2017, <<https://www.polityka.pl/tygodnik-polityka/spoleczenstwo/1710550,1,nawet-sto-atakow-na-obcokrajowcow-dziennie--tak-w-polsce-kwitnie-ksenofobia.read>> (dostęp: 22.03.2018).
- STOPKA A., *Kościół o uchodźcach*, „Rzeczpospolita” 22.06.2017, <<http://www.rp.pl/Rzecz-o-polityce/306209912-Kosciol-o-uchodzcach.html>> (dostęp: 22.11.2017).
- SZCZĘŚNIAK A., *Tragedia TVP: w Münster atakował nie islamski ekstremista, ale Niemiec z problemami*, Ośrodek Kontroli Obywatelskiej „oko.press” 9.04.2018, <<https://oko.press/tragedia-tvp-w-munster-atakowal-nie-islamski-ekstremista-ale-niemiec-z-problemami/>> (dostęp: 12.04.2018).
- TIMMER D., *The Intertextual Israelite Jonah Face à L'empire: The Post-Colonial Significance of the Book's Contexts and Purported Neo-Assyrian Context*, „The Journal of Hebrew Scriptures” 2009, vol. 9, art. 9, <http://www.jhsonline.org/Articles/article_111.pdf> (dostęp: 10.11.2017).
- TUŁODZIECKI T., *Jonasz jako świadek diaspory asyryjskiej*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2018, 11/2.
- WANTUCH D., *Nie przyjmimy syryjskich dzieci. Z obawy przed terroryzmem*, „Wyborcza.pl” 23.01.2018, <<http://wyborcza.pl/7,75398,22931318,nie-przyjmiemy-syryjskich-dzieci-z-obawy-przed-terroryzmem.html>> (dostęp: 2.04.2018).
- WENCEL J., *„Jaki z niego Polak? Jaki chrześcijanin?”: Atak katolików na Prymasa za krytykę antyuchodźczych demonstracji*, Ośrodek Kontroli Obywatelskiej „oko.press” 22.10.2017, <<https://oko.press/niego-polak-chrzescijanin-atak-katolikow-prymasa-krytyke-anty-uchodzczych-demonstracji/>> (dostęp: 4.04.2018).
- WILCZYŃSKI P., *Jedno miasto, dwa niezwiązane ze sobą bezpośrednio zdarzenia*, „Tygodnik Powszechny” 2016, nr 50, <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/uchodzczy-slowo-i-czyn-145476>> (dostęp: 10.02.2018).
- WŁODYGA P., *Wprowadzenie do „Księgi Jonasz”*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2008.
- WOEHRLE J., *A Prophetic Reflection on Divine Forgiveness: The Integration of the Book of Jonah into the Book of the Twelve*, „The Journal of Hebrew Scriptures” 2009, vol. 9, art. 7, <http://www.jhsonline.org/Articles/article_109.pdf> (dostęp: 12.11.2017).
- ZAKRZEWSKI R., *Bomba w „Ojcu Mateuszu”. Zmarnowano szansę na mądre pokazanie złożonego problemu uchodźstwa*, „Wyborcza.pl” 26.01.2018, <<http://wyborcza.pl/7,75968,22944609,bomba-w-ojcu-mateuszu-zmarnowano-szanse-na-madre-pokazanie.html>> (dostęp: 2.04.2018).
- ZASADA S., *Ojczyzna otoczona*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 41, <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/ojczyzna-otoczona-150173>> (dostęp: 12.03.2018).

ZIARKO J., *Framing w nowych mediach jako narzędzie manipulacyjnego oddziaływania na społeczeństwo, na przykładzie budowania dyskryminującego obrazu uchodźców*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 4.

C. DEUTERONOMISTYCZNY DYSKURS HISTORIOGRAFICZNY

- ABERBACH M., SMOLAR L., *Jeroboam's Rise to Power*, „Journal of Biblical Literature” 1969/88.
- ACKROYD P.R., *Historian and Prophets*, „Svensk exegetisk arsbok” 1968/33.
- AHLSTRÖM G.W., *King Jehu – A Prophet's Mistake*, w: *Scripture in History and Theology*, red. A.L. MERRILL, T.W. OVERHOLT, Pittsburgh Theological Monograph Series 17, Pickwick, Pittsburgh 1977.
- AHLSTRÖM G.W., *Pharaoh Shoshenq's Campaign to Palestine*, w: *History and Traditions of Early Israel*, Fs E. Nielsen, red. A. LEMAIRE, B. OTZEN, E.J. Brill, Leiden 1993.
- AHLSTRÖM G.W., *Royal Administration and National Religion in Ancient Palestine*, E.J. Brill, Leiden 1982.
- ALBRIGHT W.F., *Libnah and Gath*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1921/4.
- ALBRIGHT W.F., *The Chronology of the Divided Monarchy of Israel*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1945/100.
- ALBRIGHT W.F., *The original Account of the Fall of Samaria*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1964/174.
- ALCAINA CANOSA C., *Panorama crítico del ciclo de Eliseo*, „Estudios bíblicos” 1964/23.
- ALT A., *The Formation of the Israelite State in Palestine*, w: A. ALT, *Essays in Old Testament History and Religion*, Basil Blackwell, Oxford 1966.
- ASH P., *Jeroboam I and the Deuteronomistic Historian's Ideology of the Founder*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1998/60.
- AULD G.A., *Prophets and Prophecy in Jeremiah and Kings*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 1984/96.
- BAENA G., *Carácter literario de 2 Reyes 17,13.35–39*, „Estudios bíblicos” 1974/33.
- BAENA G., *Carácter literario de 2 Reyes 17,7–23*, „Estudios bíblicos” 1974/33.
- BAILEY L.R., *The Golden Calf*, „Hebrew Union College Annual” 1971/42.
- BARTH F., *Ethnic Groups and Boundaries*, Little, Brown & Co, Boston 1969.
- BARTNIK C.S., *Historiologia w kulturach starożytnych*, Standruk, Lublin 2000.
- BEGRICH J., *Die Chronologie der Könige von Israel und Juda und die Quellen des Rahmens der Königsbücher*, Mohr [Siebeck], Tübingen 1929.
- BERLYN P.J., *The Blood of Naboth*, „The Jewish Bible Quarterly” 1991–1992/20.
- BERNHARDT K.-H., *Jehu, König von Israel*, „Theologische Realenzyklopädie” 1987/16.
- BERNHARDT K.-H., *Der Feldzug der drei Könige*, w: *Schalom: Studien zur Glaube und Geschichte Israels*, Calwer Verlag, Stuttgart 1971.
- BICKERMAN E.J., *Chronology of the Ancient World*, Thames & Hudson, London 1968.
- BIN-NUN S.R., *Formulas from Royal Records of Israel and of Judah*, „Vetus Testamentum” 1968/18.

- BLENKINSOPP J., *Storia della profezia in Israele*, tłum. wł. L. de Sanctis, Morcelliana, Brescia 1997.
- BOTTINI G.C., *Il racconto della siccità e della pioggia (1 Re 17–18)*, „Liber Annualis. Studium Biblicum Franciscanum” 1979/29.
- BRETT M.G. (red.), *Ethnicity and the Bible*, Biblical Interpretation Series 19, E.J. Brill, Leiden 1996.
- BRETTLER M.Z., *The creation of history in Ancient Israel*, Routledge Press, London 1995.
- BRIGHT J., *Historia Izraela*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1994.
- BRONNER L., *The Stories of Elijah and Elisha as Polemics against Baal Worship*, E.J. Brill, Leiden 1968.
- BRZEGOWY T., *Księgi historyczne Starego Testamentu*, Biblos, Tarnów ²1998.
- BRZEGOWY T., *Ogólne wprowadzenie do profetyzmu izraelskiego*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, cz. I: *Od początków profetyzmu do niewoli babilońskiej*, *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych* 4, red. J. FRANKOWSKI, T. BRZEGOWY, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2001.
- BUCCELLATI G., *Cities and Nations of Ancient Syria*, Universita di Roma Editrice, Roma 1967.
- CARROLL R.P., *The Elijah-Elisha Sagas: Some Remarks on Prophetic Succession in Ancient Israel*, „Vetus Testamentum” 1969/19.
- CASSUTO U., *The Beginning of Historiography among the Israelites*, w: *Biblical and Oriental Studies* 1, red. U. CASSUTO, Shalem Press, Jerusalem 1973.
- CLANCY F., *Shishak/Shoshenq's Travels*, JSOT 1999/86.
- COGAN M., Tadmor H., *II Kings*, AB 11, Doubleday Press, Garden City 1988.
- COHEN R., *Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology*, „Annual Review of Anthropology” 1978/7.
- COHN R., *Literary Techniques in the Jeroboam Narrative*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 1985/97.
- COOTE R.B., WHITELAM K.W., *The Emergence of Early Israel in Historical Perspective*, The Almond Press, Sheffield 1987.
- COOTE R.B., WHITELAM K.W., *The Emergence of Israel: Social Transformation and State Formation following the Decline in Late Bronze Age Trade*, „Semeia” 1986/3.
- CORTESE E., *Lo schema deuteronomistico per i re di Giuda e d'Israele*, „Biblica” 1975/56.
- CROSS F.M., *The Themes of the Books of Kings and the Structure of the Deuteronomistic History*, w: *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History and Religion of Israel*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1973.
- DAVIES Ph.R., *In Search of „Ancient Israel”*, JSOT Press, Sheffield 1992.
- DAY J., *Asherah in the Hebrew Bible and Northwest Semitic Literature*, „Journal of Biblical Literature” 1986/105.
- DAY J., *God's Conflict with the Dragon and the Sea: Echoes of a Canaanite Myth in the Old Testament*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- DAY J., *Molech: A God of Human Sacrifice in the Old Testament*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- DEVER W.G., *Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*, University of Washington Press, Washington 1990.

- DEVER W.G., *Material Remains and the Cult in Ancient Israel*, w: *The Word of the Lord Shall Go Forth*, Fs D.N. Freedman, red. L. MEYERS, M. O'CONNOR, Eisenbrauns, Winona Lake, IL 1983.
- DEVER W.G., *The Contribution of Archaeology to the Study of Canaanite and Israelite Religion*, *Ancient Israelite Religion*, w: Fs F.M. Cross, red. P.D. MILLER, P.D. HANSON, S.D. MCBRIDE, Westminster John Knox Press, Philadelphia 1987.
- DE VAUX R., *Jerusalem and the Prophets*, w: *Interpreting the Prophetic Tradition*, red. H.M. ORLINSKY, Hebrew Union College Press, New York 1969.
- DEVRIES S.J., *1 Kings*, WBC 12, W Pub Group, Waco 1985.
- DEVRIES S.J., *Prophet against Prophet. The Role of the Micaiah Narrative (I Kings 22) in the Development of Early Prophetic Tradition*, Eerdmans, Grand Rapids 1978.
- DIETRICH W., *Prophetie und Geschichte. Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung zum deuteronomistischen Geschichtswerk*, FRLANT 108, Vandenhoeck, Goettingen 1972.
- DONNER H., RÖLLIG W., *Kanaanäische und aramäische Inschriften*, Bd. 1–3, O. Harrassowitz, Wiesbaden 1962–1964.
- DZIADOSZ D., *Gli oracoli divini in 1 Sam 8 – 2 Re 25*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Romae – Przemyśl 2002.
- EISSFELDT O., *Die Komposition von I Reg 16,29–II Reg 13,25*, „Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 1967/105.
- EYNIKEL E., *The Reform of King Josiah and the Composition of the Deuteronomistic History*, *Oldtestamentische Studien* 33, E.J. Brill, Leiden 1996.
- FINKELSTEIN I., *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Israel Exploration Society Press, Jerusalem 1988.
- FINKELSTEIN I., SILBERMAN N.A., *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, Free Press, New York 2001.
- FLANAGAN J., *Chiefs in Israel*, „Journal of the Studies of the Old Testament” 1981/20.
- FOHRER G., *Elia*, ATANT 31, Zurich 1957.
- FRICK F., *Religion and Socio-Political Structure in Early Israel. An Ethno-Archaeological Approach*, Scholar Press, Missoula, MT 1979.
- FRICK F., *Social Science Methods and Theories of Significance for the Study of the Israelite Monarchy: A Critical Review Essay*, „Semeia” 1986/37.
- FRICK F., *The Formation of the State in Ancient Israel*, The Almond Press, Sheffield 1985.
- FRICKE K.D., *Das zweite Buch von den Königen*, BAT 12/2, Calwer Verlag, Stuttgart 1972.
- FRIEDMAN R.E., *The Exile and Biblical Narrative*, HSM 22, Scholars Press, Chico, Ca 1981.
- GALIL G., *Israel and Assyria*, Haifa University Press and Zmora-Bitan, Haifa – Tel Aviv 2001.
- GALIL G., *The Chronological Framework of the Deuteronomistic History*, „Biblica” 2004/85.
- GALIL G., *The Chronology of the Kings of Israel and Judah*, E.J. Brill, Leiden 1996.
- GRABBE L.L. (red.), *Can a 'History of Israel' Be Written?*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1997.
- GRAY J., *I & II Kings*, OTL, SCM Press, London 1980.
- GRAY J., *Sacral Kingship in Ugarit*, „Ugaritica” 1967/6.
- GRAYSON A.K., *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Albert Kirk. Published, Locust Valley, NY 1975.
- GUNKEL H., *Der Aufstand des Jehu, Geschichten von Elisa*, Berlin 1922.

- GROSS W., *Lying Prophet and Disobedient Man of God in 1 Kings 13: Role Analysis as an Instrument of Theological Interpretation of an Old Testament Narrative Text*, „Semeia” 1979/15.
- HALLO W.W., *The Concept of Eras from Nabonassar to Seleucus*, Fs E. Bickerman, „Journal of the Ancient Near Eastern Society” 1984–1985/16–17.
- HALLO W.W., *The Nabonassar Era and Other Epics in Mesopotamian Chronology and Chronography*, w: *A Scientific Humanist*, red. E. LEICHTY i in., University Museum Press, Philadelphia 1988.
- HALPERN B., *The First Historians: The Hebrew Bible and History*, Harper & Row, San Francisco 1988.
- HALPERN B., VANDERHOOF D.S., *The Editions of Kings in the 7th–6th Centuries B.C.E.*, „Hebrew Union College Annual” 1991/62.
- HARAN M., *Temples and Temple-service in Ancient Israel*, The Clarendon Press, Oxford 1978.
- HAUER C., *From Alt to Anthropology: The Rise of the Israelite State*, „Journal of the Studies of the Old Testament” 1986/36.
- HEATON E.W., *Solomon's New Men: The Emergence of Ancient Israel as a National State*, Thames and Hudson Press, London 1974.
- HENTSCHEL G., *1 Könige*, NEB.AT 10, Echter Verlag, Würzburg 1984.
- HENTSCHEL G., *2 Könige*, NEB.AT 11, Echter Verlag, Würzburg 1985.
- HERRMANN S., *Operationen Pharaos Schoschenks I. im östlichen Ephraim*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins” 1964/80.
- HERRMANN S., *Prophetie in Israel and Ägypten: Recht und Grenze eines Vergleichs*, „Vetus Testamentum Supplements” 1963/9.
- HESTRIN R., *The Lachish Ewer and the 'Asherah*, „Israel Exploration Journal” 1987/37.
- HOBBS T.R., *2 Kings*, WBC 13, Word Press, Waco 1985.
- HOFFMAN Y., *The Deuteronomist and the Exil*, w: *Pomegranates and Golden Bells*, Fs J. Milgrom, red. D.P. WRIGHT, D.N. FREEDMAN, A. HURVITZ, Eisenbrauns, Winona Lake 1995.
- HOFFMANN H.-D., *Reform und Reformen*, ATANT 66, Theologischer Verlag, Zürich 1980.
- HOFFNER H.A. Jr., *The Histories and Historians of the Ancient Near East: The Hittites*, „Orientalia” 1980/49.
- HOLLADAY J.S., *Religion in Israel and Judah Under the Monarchy: An Explicitly Archaeological Approach*, w: *Ancient Israelite Religion*, Fs F.M. Cross, red. P.D. MILLER, P.D. HANSEN, S.D. MCBRIDE, Fortress, Philadelphia 1967.
- HOSSFELD F.L., MEYER I., *Prophet gegen Prophet; eine Analyse der alttestamentlichen Texte zum Thema: Wahre und falsche Propheten*, BibB 9, Schweizerisches Katholisches Bibelwerk, Fribourg 1973.
- HOWARD D.M. Jr., *An Introduction to the Old Testament Historical Books*, Moody Publishers, Chicago 1993.
- HUFFMON H.B., *The Covenant Lawsuit in the Prophets*, „Journal of Biblical Literature”, 1959/7.
- ISHIDA T., *The Royal Dynasties in Ancient Israel*, Walter de Gruyter, Berlin 1977.
- JASIŃSKI A.S., *Jerozolima. Promień miłości Jahwe*, Wyd. Fundacja Komisariat Ziemi Świętej, Kraków 1999.

- JAPHET S., *I & II Chronicles*, OTL, Westminster/John Knox Press, London 1993.
- JASNOS R., *Teologia Prawa w Deuteronomium*, WAM, Kraków 2001.
- JENSEN J., *Yahweh's Plan in Isaiah and in the Rest of the OT*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1986/48.
- JEPSEN A., *Die Quellen des Königsbuches*, Halle ²1956.
- JEPSEN A., *Gottesmann und Prophet. Anmerkungen zum Kapitel 1. Könige 13*, w: *Probleme biblischer Theologie*, Fs G. von Rad, red. H.W. WOLFF, Der Christian Kaiser Verlag, München 1971.
- JEPSEN A., *Nabi; soziologische Studien zur alttestamentliche Literatur und Religionsgeschichte*, Beck, München 1934.
- JEPSEN A., *Noch einmal zur israelitisch-judischen chronologie*, „Vetus Testamentum” 1968/18.
- JEPSEN A., *Zur Chronologie der Koenige von Israel und Juda, Eine Ueberpruefung*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 1964/88.
- JONES G.H., *1 and 2 Kings*, 2 vols. NCB, Eerdmans, Grand Rapids 1984.
- KALLAI-KLEINMANN Z., *The Town Lists of Judah, Simeon, Dan and Benjamin*, „Vetus Testamentum” 1958/8.
- KAUFMAN S.A., *Prediction, Prophecy, and Apocalypse in the Light of New Akkadian Texts*, „Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies” 1977/6.
- KELLER C.A., *Wer war Elia?*, „Theologische Zeitschrift” 1960/16.
- KNOPPERS G.N., *Two Nations under God: The Deuteronomistic History of Solomon and the Dual Monarchies*, 2 vol., Scholars Press, Atlanta 1993–1994.
- KUGLER F.X., *Von Moses bis Paulus, Forschungen zur Geschichte Israels*, Aschendorff Verlag, Monachium 1922.
- LAMBERT W.G., *History and Gods: A Review Article*, „Orientalia” 1970/39.
- LASINE S., *Reading Jeroboam's Intentions: Intertextuality, Rhetoric and History in 1 Kings 12*, w: *Reading between Texts: Intertextuality and the Hebrew Bible*, red. D. FEWELL, Westminster/John Knox Press, Luisville 1992.
- LEMAŃSKI J., *Pięcioksiąg dzisiaj*, Studia Biblica 4, Verbum, Kielce 2002.
- LEMCHÉ N.P., *Ideology and the History of Ancient Israel*, „Scandinavian Journal of Old Testament” 2000/14.
- LEMKE W.E., *The Way of Obedience: I Kings 13 and the Structure of Deuteronomistic History*, w: *Magnalia Dei – the Mighty Acts of God. Essays on the Bible and Archaeology in Memory of G. Ernest Wright*, red. F.M. CROSS, W.E. LEMKE, P.D. MILLER, Doubleday, New York 1976.
- LINVILLE J.R., *Isreal in the Books of Kings*, JSOTS 272, Sheffield Academic Press, New York 1998.
- LIVER J., *The Wars of Mesha, King of Moab*, „Palestine Exploration Quarterly” 1967/99.
- LIVERANI M., *Antico Oriente. Storia, società, comercio*, Laterza, Roma – Bari ⁴1988.
- LIVERANI M., *Nuovi sviluppi nello studio della storia dell'Israele biblico*, „Biblica” 1999/80.
- LIVERANI M., *Oltre la Bibbia. Storia Antica di Israele*, Laterza, Roma – Bari 2003.
- LOHFINK N., *Kerygmata des Deuteromistischen Geschichts-werks*, w: *Die Botschaft und die Boten*, Fs H.W. Wolff, red. J. JEREMIAS, L. PERLITT, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1981.

- LONG B.O., *1 Kings with an Introduction to Historical Literature*, FOTL 9, Eerdmans, Grand Rapids 1987.
- LONG B.O., *2 Kings*, FOTL 10, Eerdmans, Grand Rapids 1991.
- LONG B.O., *2 Kings III and the Genres of Prophetic Narrative*, „Vetus Testamentum” 1973/23.
- LOWERY R.H., *The Reforming Kings. Cult and Society in First Temple Judah*, JSOTSS 120, Sheffield Academic Press, Sheffield 1991.
- MALAMAT A., *A Mari Prophecy and Nathan's Dynastic Oracle, Prophecy*, w: Fs G. Fohrer, red. J. A. Emerton, BZAW 150, de Gruyter, Berlin 1980.
- MAZAR B., *Pharaoh Shishak's Campaign to the Land of Israel*, „Vetus Testamentum Supplements” 1957/4.
- MAZAR B., *The Aramean Empire and Its Relations with Israel*, „Biblical Archaeologist” 1962/25.
- MCCARTER P.K., „Yaw, Son of 'Omri'”: A Philological Note on Israelite Chronology, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1974/216.
- MCCARTHY D.J., *II Samuel 7 and the Structure of the Deuteronomistic History*, „Journal of Biblical Literature” 1965/84.
- MCKENZIE S.L., *The trouble with Kings; The Composition of the Book of Kings in the Deuteronomistic History*, „Vetus Testamentum Supplements” 1991/42.
- METTINGER T.N.D., *Solomonic State Officials: A Study of the Civil Government Officials of the Israelite Monarchy*, Greerup Press, Lund 1971.
- MILLER J.M., *Another Look at the Chronology of the Early Divided Monarchy*, „Journal of Biblical Literature” 1967/86.
- MILLER J.M., *So Tibni Died (I Kings xvi 22)*, „Vetus Testamentum” 1968/18.
- MILLER J.M., *The Fall of the House of Ahab*, „Vetus Testamentum” 1967/17.
- MILLER J.M., HAYES J.H., *A History of Ancient Israel and Judah*, Westminster Press, Philadelphia 1986.
- MILLER P.D., *'Slow to Anger'. The God of the Prophets*, w: *The Forgotten God. Perspectives in Biblical Theology*, red. A.A. DAS, F. MATERA, Westminster John Knox, Louisville 2002.
- MILLER P.D., *The Divine Warrior in Early Israel*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1973.
- MOMIGLIANO A., *The Origins of Universal History*, w: *The Poet and the Historian. Essays in Literary and Biblical Criticism*, red. R.E. FRIEDMAN, Scholars Press, Chico 1983.
- MOMMAR P., *Das Verhältnis von Situation, Tradition und Redaktion am Beispiel von 1 Kon 12*, w: *Altes Testament Forschung und Wirkung*, Fs H. Reventlow, red. P. MOMMAR, W. THIEL, Peter Lang, Frankfurt 1994.
- MOSCATI S., *Il sacrificio dei bambini*, Acta PIB 1994/9.
- MOWINCKEL S., *Die Chronologie der israelitischen und juedischen Koenige*, „Acta Orientalia” 1932/9.
- MROZEK A., *Baal – Bóg-wojownik z Ugarit*, w: *Religia wojna i terroryzm*, red. J. DRABINA, StRel 36, Wyd. UJ, Kraków 2003.
- MULLEN T.E. Jr., *Ethnic Myths and Pentateuchal Foundations: A New Approach to the Formation of the Pentateuch*, Scholars Press, Atlanta 1997.

- MULLEN T.E. Jr., *Narrative History and Ethnic Boundaries. The Deuteronomistic Historian and the Creation of Israelite National Identity*, Scholars Press, Atlanta 1993.
- NA'AMAN N., *Historical and chronological notes on the Kingdoms of Israel and Judah in the Eight century B.C.*, „Vetus Testamentum” 1986/36.
- NELSON R.D., *First and Second Kings*, Scholars Press, Atlanta 1987.
- NELSON R.D., *The Double Redaction of the Deuteronomistic History*, JSOTSS 18, Sheffield Academic Press, Sheffield 1981.
- NEWING E.G., *Rhetorical art of the Deuteronomist: Lampooning Solomon in First Kings*, „Old Testament Essay” 1994/7.
- NICHOLSON E.W., *Deuteronomy and Tradition*, Fortress Press, Philadelphia 1967.
- NIEHR H., *Aspekte des Totengedenkens im Juda der Königszeit. Eine Problemskizze*, „Theologische Quartalschrift” 1998/178.
- NIEHR H., *Some Aspects of Working with the Textual Sources*, w: *Can a 'History of Israel' Be Written?*, red. L.L. GRABBE, Sheffield Academic Press, Sheffield 1997.
- NOTH M., *Die Wege der Pharaonenheere in Palästina und Syrien IV*, „Zeitschrift des deutschen Palästina – Vereins” 1938/61.
- NOTH M., *Könige I. 1-16*, BKAT 9/1, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1968.
- NOTH M., *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, t. I: *Die Sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im Alten Testament*, Max Niemeyer Verlag, Halle 1943.
- O'BRIEN M.A., *The Deuteronomistic History Hypothesis: A Reassessment*, OBO 92, Switzerland: Universitätsverlag, Freiburg 1989.
- PAVLOVSKY V., VOGT E., *Die Jahre der Koenige von Juda und Israel*, „Biblica” 1964/45.
- PILARCZYK K., *Literatura żydowska od epoki biblijnej do haskali*, Wyd. UJ, Kraków 2006.
- POLZIN R., *Moses and the Deuteronomist. A Literary Study of the Deuteronomic History*. Part One: *Deuteronomy, Joshua, Judges*, Indiana University Press, New York 1980.
- PORTER J.R., *Old Testament Historiography*, w: *Tradition and Interpretation*, red. G.W. ANDERSON, Oxford University Press, Oxford 1979.
- PROVAN I.W., *Hezekiah and the Books of Kings. A Contribution to the Debate about the Composition of the Deuteronomistic History*, „Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 172, Berlin – New York 1988.
- RAD VON G., *Der Anfang der Geschichtsschreibung im alten Israel*, „Archiv für Kulturgeschichte” 1944/32.
- RAD VON G., *The Beginnings of Historical Writing in Ancient Israel*, w: *The Problem of the Hexateuch*, Oliver & Boyd, Edinburgh 1966.
- ROBBINS V.K., *Jesus the Teacher: A Socio-Rhetorical Interpretation of Mark*, Fortress Press, Philadelphia 1984.
- ROBERTS J.J.M., *Myth versus History*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1976/38.
- ROBERTS J.M., *The Davidic Origin of the Zion Tradition*, „Journal of Biblical Literature” 1973/92.
- ROFÉ A., *Storia di profeti*, Paideia, Brescia 1991.
- ROFÉ A., *The Classification of the Prophetic Stories*, „Journal of Biblical Literature” 1970/89.
- RÖMER T.C., *Transformations in Deuteronomistic and Biblical Historiography*, „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” 1997/109.

- SADEK V., *Historical writing in Ancient Palestine*, w: *Aspects of Ancient Oriental Historiography*, red. V. SOUČEK, Charles Univ. Press, Praha 1976.
- SERVICE E., *Primitive Social Organization*, W.W. Norton & Company, New York 1962.
- SERVICE E., *The Origins of the State and Civilization*, W.W. Norton & Company, New York 1975.
- SMEND R., *Der biblische und der historische Elia*, „Vetus Testamentum Supplements” 1975/28.
- SMITH C.C., *Jehu and the Black Obelisk of Shalmaneser III*, w: *Scripture in History and Theology. Essays in Honor of J.C. Rylaarsdam*, red. A.L. MERRILL, T.W. OVERHOLT, Pickwick Press, Pittsburgh 1977.
- SODEN VON W., *The Ancient Orient. An Introduction to the Study of the Ancient Near East*, Eerdmans, Grand Rapids 1994.
- SOGGIN J.A., *mælæk re*, THAT I.
- SOGGIN J.A., *Storia d'Israele*, Paideia, Brescia 1984.
- SOGGIN J.A., *Tibni, re d'Israele nella prima metà del IX sec. av. Cr.*, „Rivista degli studi orientali” 1972/47.
- SPARKS K.L., *Ethnicity and Identity in Ancient Israel: Prolegomena to the Study of Ethnic Sentiments and Their Expression in the Hebrew Bible*, Eisenbrauns, Winona Lake 1998.
- STECK O.H., *Überlieferung und Zeitgeschichte in den Elia-Erzählungen*, WMANT 26, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1968.
- STIPP H.-J., *Ahabs Busse und die Komposition des deuteronomistischen Geschichtswerks*, „Biblica” 1995/76.
- SWEENEY M.A., *The Critique of Solomon in the Josianic Edition of the Deuteronomistic History*, „Journal of Biblical Literature” 1995/114.
- TADMOR H., *The Chronology of the First Temple Period*, „The World History of the Jewish People” 1979, 4/1.
- TADMOR H., COGAN M., *Ahaz and Tiglath-Pileser in the Book of Kings: Historiographic Consideration*, „Biblica” 1979/60.
- TALMON S., *The Biblical Concept of Jerusalem*, w: *Jerusalem*, red. A. OESTERREICHER, A. SINAI, Sijthoff, Leiden 1974.
- THIELE E.R., *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*, Eerdmans, Grand Rapids 1983.
- TIMM S., *Die Dynastie Omri*, FRLANT 124, Vandenhoeck, Göttingen 1982.
- TOOMBS L.E., *Shechem: Problems of the Early Israelite Era*, w: *Symposia*, red. F.M. CROSS, American Schools of Oriental Research, Cambridge 1979.
- TREBOLLE-BARRERA J.C., *Jehú y Joás: Texto y composición literaria de 2 Reyes 9–11*, Institución San Jerónimo, Valencia 1984.
- TUŁODZIECKI T., *Jeroboam I. Reformator religii Izraela*, Wyd. UKSW, Warszawa 2004.
- VAN SETERS J., *Histories and Historians of the Ancient Near East: The Israelites*, „Orientalia” 1981/50.
- VAN SETERS J., *In Search of History. Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*, Yale University Press, New Haven – London 1983.
- VEIJOLA T., *Die ewige Dynastie. David und die Entstehung seiner Dynastie nach der deuteronomistischen Darstellung*, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1975.

- VIVIANO P.A., *2 Kings 17: A Rhetorical and Form-Critical Analysis*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1987/49.
- WARZECHA J., *Historia dawnego Izraela*, Wyd. UKSW, Warszawa 2005.
- WARZECHA J., *Monarchia według 1 Sm 8 – apostazja czy dopust Boży*, w: *Pan moją mocą i pieśnią* (Ps 118,14), Fs T. Brzegowy, red. S. HAŁAS, P. WŁODYGA, WN PAT, Kraków 2006.
- WEINFELD M., *Deuteronomy and Deuteronomist School*, Oxford 1972, Eisenbrauns, Winona Lake 1992.
- WEIPPERT H., *Die ‘deuteronomistischen’ Beurteilungen der Könige von Israel und Juda und das Problem der Redaktion der Koenigsbücher*, „Biblica” 1972/53.
- WEIPPERT H., SEYBOLD K., WEIPPERT M., *Beiträge zur prophetischen Bildsprache in Israel und Assyrien*, OBO 64, Switzerland: Universitätsverlag, Freiburg – Göttingen 1985.
- WELLHAUSEN J., *Die Zeitrechnung des Büches der Könige seit der Theilung des Reiches*, „Jahrbuch für deutsche Theologie” 1875/29.
- WHITELAM K.W., *The Just King: Monarchical Judicial Authority in Ancient Israel*, JSOT Press, Sheffield 1979.
- WHITLEY C.F., *The Deuteronomist Presentation of the House of Omri*, „Vetus Testamentum” 1952/2.
- WÜRTHWEIN E., *Die Bücher der Koenige. 1 Koenige 1–16*, ATD 11/1, Vandenhoeck & Ruprecht, Goettingen 1977.
- WÜRTHWEIN E., *Die Bücher der Könige. 1 Koenige 17 – 2 Könige*, ATD 11/2, Vandenhoeck & Ruprecht, Goettingen 1984.
- WÜRTHWEIN E., *Die Erzählung vom Gottesmann aus Juda in Bethel. Zur Komposition von 1 Kön 13*, w: *Wort und Geschichte*, Fs K. Elliger, red. H. GESE, H.P. RÜGER, AOAT 18, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1973.
- YOUNGER K.L. Jr., *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*, JSOTSS 98, Sheffield Academic Press, Sheffield 1990.

D. INNE

- DRIVER S.R., *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, World Pub. Co, Cleveland 1956.
- ELIADE M., *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, tłum. R. Reszke, Wyd. KR, Warszawa 1996.
- GOODY J., *Logika pisma a organizacja społeczeństwa* (Communicare. Historia i kultura), WUW, Warszawa 2006.
- GRECH P., *Ermeneutica e teologia biblica*, Borla, Roma 1986.
- JASNOS R., *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu*, WAM – „Ignatianum”, Kraków 2011.
- JASNOS R., *Jeremiasz, świadek Słowa i Pisma. Teologia między kulturą oralną i piśmienną*, w: *„Jak śmierć potężna jest miłość”. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Juliana Warzechy SAC (1944–2009)*, red. W. CHROSTOWSKI, Apostolicum, Ząbki 2009.

- JASNOS R., „Przypomnij sobie dawne czasy, rozważ dzieje wielu pokoleń” (Pwt 32,7). *Deuteronomium księgą historycznej pamięci Izraela*, w: *Pamięć – kultura – edukacja*, red. A.P. BIEŚ, M. CHROST, B. TOPIJ-STEMPIŃSKA, Ignatianum – WAM, Kraków 2011.
- ROBBINS V.K., *Jesus the Teacher: A Socio-Rhetorical Interpretation of Mark*, Fortress Press, Philadelphia 1984.
- SYNOWIEC S.J., *Gatunki literackie w Starym Testamencie*, Wyd. Bratni Zew, Kraków 2003.

INDEKS RZECZOWY

- aktualizacja, aktualizujący 7, 11, 12, 15, 18, 31, 67, 73, 147, 148
- analiza dyskursywna 7, 9, 12, 16, 70
- anihilacja 29–31, 34, 36, 66
- argumentacja 30, 38, 49, 62, 68, 80, 85
- bestializacja 30, 31, 34, 35, 50
- bliźni 19, 20, 22, 34, 60, 61, 64, 69, 70
- chrześcijanin, chrześcijański 8, 21, 26, 27, 32–34, 44, 49, 54, 58, 61, 62, 64, 68
- dehumanizacja 30, 34, 50, 51
- deuteronomistyczny, deuteronomista 79–81, 83, 84, 86–98, 101–143, 147
- dyskurs antyuchodźczy 12, 15, 18, 25, 28–31, 33, 34, 37–42, 44, 45, 49, 52, 58, 60, 62, 64–74
- dyskurs historiograficzny 12, 80, 86–88, 90, 91, 93, 94, 97, 98, 101, 113, 115, 121–123, 128, 134, 143–145, 147
- dyskurs prouchodźczy 30, 31, 49, 52–60, 62, 64, 66
- edukacja, edukacyjny 7, 15, 48, 69, 72, 73, 76, 148
- humanitaryzm, humanitarny 30, 31, 37, 44, 48, 54, 60, 69
- identyfikacja 7, 8, 18, 22, 28, 46, 70, 71, 73, 108, 111
- imigrant 24, 26, 28, 30, 32, 35, 36, 38–43, 47, 55, 60, 64, 68
- islam, islamski, islamizacja, islamofobia 24, 26, 28, 32, 39, 42–44, 46, 47, 70, 72, 74
- Jonasz, Jonaszowy 11, 12, 15–19, 22–24, 27, 29, 30, 65–67, 73–75
- kultura 7–11, 15–19, 22, 23, 28–31, 37–42, 44, 47, 49, 55–58, 60, 64, 67–74, 76, 85, 86, 88, 99, 112, 114, 129, 147, 148
- manipulacja 31, 35, 38–40, 45, 46, 57, 68, 69
- miłosierdzie 15, 19, 21, 22, 24, 29, 32, 33, 46, 62–67, 69, 73–75
- narracja 7, 17, 28, 35, 44, 49, 52, 56, 67, 68, 71, 72, 75, 117, 121, 124, 129, 130, 134, 136
- nienawiść 17, 18, 26, 28, 36, 38, 45, 47, 48, 53, 72
- obcy 12, 17–20, 22–30, 32, 33, 35, 38, 41, 46, 56, 60, 61, 66, 68–72, 74, 75, 119, 144, 147

- ojczyzna 15, 61, 63, 65, 72–74
postawa 17–22, 25–27, 30, 31, 34–36,
40, 41, 45, 46, 48, 50–52, 54–56, 58,
62, 64–67, 69, 73, 75, 76, 115, 116,
120, 122, 147
reififikacja 30, 31, 34, 36, 50
retorolekt, retograf, retologika 85, 143
socjoretoryczny 85
strach, lęk 30–33, 38, 40–42, 45–47,
51–53, 55–57, 64, 69–71
strategia argumentacyjna 30, 31, 48, 57,
65, 74, 115
strategia dyskursywna 29–32, 37, 44,
65
tekstura, intertekstura 85–86, 113, 143
topos 29, 30, 37–40, 42–44, 49, 52, 54,
55, 57, 85, 86, 104, 116, 122, 123, 129
tożsamość 7, 8, 10, 15–20, 23, 69–71,
73, 75, 113, 147
uchodźca 12, 18, 22–30, 32–68, 70–72,
74
wielokulturowość, wielokulturowy 30,
31, 48, 55, 57, 73
wróg, wrogi 12, 15, 17–20, 22, 26–30,
32, 40, 41, 46, 51, 64–66, 69, 71,
73–75, 106, 140, 147
wychowanie, wychowawczy 48, 66, 72,
73
zagrożenie 12, 22, 30, 34, 37–41, 53,
54–57, 64, 68–71, 74, 75, 93

NOTY O AUTORACH

Renata Jasnos – biblista (teolog), pedagog, antropolog; profesor AIK, kierownik Katedry Kulturowych i Chrześcijańskich Podstaw Edukacji na Wydziale Pedagogicznym Akademii Ignatianum w Krakowie. Zainteresowania naukowo-badawcze: pogranicze pedagogiki i antropologii kulturowej, wyzwania wynikające z przemian kulturowych wobec Kościoła wychowującego, Biblia w jej kontekstach kulturowych, a także pedagogicznych, Biblia w starożytnej kulturze piśmienniczej, pisarski proces kształtowania „księgi” biblijnej, dyskursy biblijne i dyskursywna interpretacja Biblii. Autorka m.in. monografii: *Teologia Prawa w Deuteronomium* (Studia pedagogiczne; 2001), *Biblia między literaturą a teologią* (2007), *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu* (Humanitas. Studia kulturoznawcze; 2011), redaktorka serii naukowej *Cultura – Spiritualitas – Educatio*.

Andrzej Mrozek – wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Katedry Porównawczych Studiów Cywilizacyjnych UJ, biblista, kulturoznawca i religioznawca. Zajmuje się kulturą starożytnego Bliskiego Wschodu, Ugaritem, Biblią jako kodem cywilizacji, judaizmem oraz chrześcijaństwem pierwszych wieków i jego orientalnymi nurtami. Tłumacz przede wszystkim z języka włoskiego. Wybrane publikacje: *Ugarit (Ras Szamra) – w 80-lecie odkryć* (2008), *Wprowadzenie do judaizmu* (2012), *Profetyczność Kościoła wobec wyzwań współczesnego świata – zadanie dla stałej formacji wewnętrznieeklezyjalnej* (2015).

SUMMARY

BIBLICAL IDENTITY DISCOURSES IN ANCIENT TIMES AND TODAY – CULTURAL AND EDUCATIONAL PERSPECTIVE

This monograph is a continuation of research on discourses in the Bible (see R. Jasnos, M. Baraniak, A. Mrozek, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*, Cracow 2018), but it also takes up a new challenge, which is searching for contemporary updates of Biblical disputes.

The discursiveness of many texts of the Holy Scriptures is the result of a long and complex process of shaping the message. During it, the tradition developed, also in the way of disputes. They concerned different dimensions of the life of the community of believers, especially the socio-cultural dimension, including the religious one. Biblical discourses were shaped in the ancient community of believers, often in difficult times of wars and changes, which influenced the processes of shaping the group's identity. Therefore, they are associated not only with the cultural and religious aspects of identification, but also with historical and political ones.

Texts containing discourses have different literary forms. The discourses are constituted with a specific configuration of topics and subtopics represented by motifs, *topoi*. Discourse is expressed in the ways of presenting specific content, in the applied argumentation strategies, taking certain principles and paths of reasoning. The openness of the Biblical text testifies to the fact that the intention of the writers themselves was that future generations could “look through” and read their stories in the light of the pages of the Bible.

The aim of the study was discursive analysis and interpretation of selected Biblical texts, taking into account their original historical context and addressees, but also searching for contemporary updates of ancient discourses. In the monograph, the elements of discursive analysis are used, characteristic – on one hand – of textual and linguistic approach, and – on the other hand – of socio-cultural and socio-rhetorical approaches.

This publication contains two extensive analyses. The first of them concerns the contemporary anti-refugee discourse, which was analysed through the prism of Jonah's dispute with God about mercy towards strangers. As the interpretative context of contemporary discourse, an ancient discourse was used, dealing precisely with the dispute between the prophet and God about mercy towards strangers, contained in the Old Testament Book of Jonah. The second text analyses the historiographical discourse expressed in elements of the interpretation of history in the Books of Kings.

Part I.

Polish Anti-refugee Discourse as a Contemporary Update of Jonah's Dispute on the Mercy of God and Enemies of the Homeland – Cultural and Educational Perspective

The discursive analysis of The Book of Jonah was presented in the framework of the first monograph, which dealt with Biblical discourses. The first part of this study addresses the issue of the relevance of the problem expressed through the discourse in the Book of Jonah („Jonah' crisis" today – continuation of the discourse). This book served as a reference point for the interpretation of the present anti-refugee discourse. This discourse is being developed in European countries, but it has taken on a particular character in the Polish society, where it has its specific cultural and political conditions. The context of Biblical traditions and the cultic context is of particular significance for the dispute, the participants of which refer to faith, religion and Christian roots (alien and "neighbour", needy and newcomers, mercy in the New Testament, the cult of Divine Mercy, enthronement movements).

The study contains an analysis of discursive strategies and *topoi* that both parties use in the discourse. The analysis made it possible to read the contemporary anti-refugee discourse as an update of the Jonah dispute over the mercy of God and the "enemies of the fatherland". The analysis of discourse in cultural and educational perspectives leads to the conclusion that the discourse

participates in socio-cultural changes, and when used appropriately, can play a role in social education.

Part II.

Historiographical Discourse in the Story about Two Kingdoms (1 Kgs 12 – 2 Kgs 17)

The Story of Two Kingdoms contained in the Books of Kings is a historiographic elaboration of the history of Israel from the period between the 10th and the 8th centuries before Christ. From the literary point of view, this is the result of long-term work leading to the creation of the current form of the text. Analyses, both historical and critical, as well as socio-rhetorical ones, allow us to grasp what principles the Deuteronomist followed, creating a historiographic work. This composition has its roots in multiple discourses realized in the Israeli community at different times.

Deuteronomy historiographic discourse is based on concepts related to power and the vision of time taken from the 'historical' discourse as well as on the texture associated with sacrum and expressed in discourses – both mantic and ritual, and strictly theological.

Relative chronology concerning two state organisms, Israel and Judah, is the framework of the discourse in question. *Topoi* taken from various discourses, and contained in formulas and brief descriptions, are a characteristic and repeatable element of Deuteronomistic historiography. The religious component is an inseparable and key element of its structure. The God of Israel is seen as intervening in history, and history is subject to the process of sacralisation. The prophets were given mainly the role of intermediaries, which makes them not only interpreters of history but also key actors acting out of God's mandate. Such historiography was not created as a work detached from the socio-religious community, but it was a reflection of its selected tendencies to the sacralisation of history and currents that interpret them, which is expressed in discourses.

Undoubtedly, the existence of two political organisms was not only a political problem. For the community seeking its identity after the painful experiences of destruction and exile, it was a thing of the past. Created on the basis of various ideological constructs, historiographic discourse has become the basis for the followers of Judaism to look at their history. At the same time, due to the lack of historical sources, the text of Deuteronomic historiography in modern times became a skeleton for writing the History of Israel.

Keywords

Bible discourse, anti-refugee discourse, historiographical discourse, socio-rhetorical interpretation, argumentation strategies, topos, rhetolect, texture, Book of Jonah, Books of Kings, Deuteronomistic history, mercy, the cult of Divine Mercy, enthronement movements.